

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК БЕЛАРУСИ
ОТДЕЛЕНИЕ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК И ИСКУССТВ
ЦЕНТР ИССЛЕДОВАНИЙ БЕЛОРУССКОЙ КУЛЬТУРЫ,
ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ НАН БЕЛАРУСИ
ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ ИМЕНИ ЯНКИ КУПАЛЫ
МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫЙ ФОНД ГУМАНИТАРНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА
ГОСУДАРСТВ – УЧАСТНИКОВ СОДРУЖЕСТВА НЕЗАВИСИМЫХ ГОСУДАРСТВ

ФРАНЦИСК СКОРИНА И ЕГО ВРЕМЯ. 500-ЛЕТНИЕ БЕЛОРУССКОГО И ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОГО КНИГОПЕЧАТАНИЯ

Материалы
Международной научной конференции
Минск, 30 ноября – 2 декабря 2017 г.

Минск
“Право и экономика”
2017

СЕМАНТИЧНІ ПРОЦЕСИ В СТРУКТУРІ ЛЕКСИЧНИХ БІБЛІЗМІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У сучасному мовознавстві бібліїзм переважно потрактовується як «мовна одиниця, походження якої можна стабільно пов'язати з біблійними текстами, незалежно від її формальної структури (слово – словосполучення – речення) й семантичного статусу, закодована в мовній пам'яті певного народу й відтворювана в текстах певної мови» [10, с. 17].

Одним із критеріїв віднесення лексичних одиниць до бібліїзмів є наявність у них символічного значення, адже слова на зразок *світоч*, *світло* мають переносне значення «мудра, велична людина» вже в тексті Біблії, зокрема в «Книзі пророка Даниїла» (12: 2 – 3), у Євангелії від Матвія (9: 14 – 16), закріплене в багатьох сучасних мовах, зокрема в українській, порівн.: *«Він [Франко] був світочем рідного народу – світло це було настільки яскравим, що розходилося і розходитьсь далеко за межами його батьківщини»* (О. Білецький). Те саме можна сказати й про слова *жуanel*, *сіяч*, адже церковнослов'янське *жуanel*, 'сірка', має символічне значення 'страховисько', 'те, що викликає страх, лякає людей', напр.: *Слова: "запорожець", "козак", "рідний край" – жуanel для цензури, і якщо п'єса більш-менш пристойно скомпонована та має ці слова, то краще не посилати її до цензури – все одно не дозволять* (Ю. Мартич), а *сіяч* – 'той, хто поширює Слово Боже', 'той, хто поширює й відстоює моральні цінності', напр.: *Щоб сіячів твоїх їх власне покоління / На глум не брало і на сміх. / Щоб монументом їх не було те каміння, / Яким в відплату за плодючеє насіння / Це при життю обкидувано їх* (І. Франко).

На позначення таких одиниць, як видається, цілком доречним буде термін *біблійна символема* [7, с. 54]. У цьому разі йдеться не про всю багатозначну лексему, а лише її окремий лексико-семантичний варіант, що набув статусу *символеми* – «мовного знака, використання якого зумовлене маркуванням певних значущих духовно-культурних реалій чи навіть символів, що було залучено до вторинного своєрідного процесу перекодування слова, переходу лексеми з мовної системи до символічної, оскільки така універсалія за певних умов декларує деструктивні та конструктивні ідеї» [7, с. 54].

Як уважають деякі дослідники, символемами є не лише лексичні бібліїзми (як окремо, так і в складі фразеологічних одиниць), а й самі фразеологічні бібліїзми інколи стають джерелом виникнення лексичних бібліїзмів-символом унаслідок конденсації біблійного виразу, коли «один із компонентів фразеологічної одиниці вичленувався, отримав самостійне вживання з тим значенням, що раніше було властиве всьому фразеологізму загалом» [8, с. 14], напр., символема *тілець* у значенні 'символ багатства, гроші' сформувалася на основі актуалізації складника фразеологізму *золотий тілець* [1, с. 37], а символема *агнець* 'покірлива, лагідна, сумирна людина' виникла внаслідок вичленення наведеної лексеми із самостійним семантичним навантаженням з ФО-бібліїзму *агнець Божий*, 'безвольна, покірлива, розумово обмежена людина'.

Використовуючись у функції символоми, більшість бібліїзмів-антропонімів і бібліїзмів-топонімів апелятивізується, зберігаючи при цьому біблійні смисли (*ірод, каїн, хам, іуда (юда)*) [8, с. 14]. Коли мовець позначає якесь місце або ситуацію власною назвою-бібліїзмом *Содом*, то воно «з його біблійними індивідуальними семантичними ознаками стає апелятивом із загальними ознаками й синонімом таких слів, як *безлад, хаос, балаган, бедлам, місце розпусти* тощо». У такому разі цей топонім «класифікує низку місць або ситуацій, що можуть порівнюватися з першим, класичним, з біблійним містом Содом» [2, с. 403], тобто відбувається депропріалізація – виникнення апелятива з імені.

Такі бібліїзми широко виявляють дериваційні потенції для репрезентації української мовної картини світу. Напр., слово *Ірод* у сучасній українській мові має не лише пряме номінативне біблійне значення ‘Цар Іудеї, якого зображено в Біблії дуже жорстоким’, але й похідне, порівн.: «*лайл*. Дуже жорстока, люта людина, кат, недолюдок» [3, с. 506]. Окрім того, зазначений антропонім утворює дериват – прикметник *іродів (іродова душа)*, що «успадковує» семантику мотиватора. У лексеми актуалізується стилістичне значення – «*лайл.*», тобто висока біблійна тональність нейтралізується, знижується.

Одним з промовистих прикладів вияву потужних дериваційних можливостей є полісемантичний бібліїзм *Хам*, що означає: «1. *заст.* Зневажлива назва людини з нижчих соціальних верств, станів (у мові панівних класів). 2. *розм., лайл.* Зухвала, груба, нахабна людина // Грубе звертання до кріпака, слуги, наймита. 3. За Біблією – непутящий син благочестивого Ноя, що поглумився над своїм батьком і був ним проклятий [3, с. 1555] і має в українській мові 17 похідних (*хамів, хамка, хамний, хамство, хамло, хамлюга, хамрило, хамрій, хамула, хамулуватий, хамуватий, хамуватість, хамувато*), що наслідують переважно семантику другого значення мотиватора [8, с. 16]. Отже, у цьому разі простежуємо розширення значення бібліїзму, розшарування його структури, що триває й досі. За спостереженнями В. Хіміка, сучасний етап розвитку семантики слова *хам* і більшості його похідних можна схарактеризувати як соціально-психологічний (моральний), що становить комунікативний феномен, оскільки цей поступ семантики пов’язаний з абстрактним іменником *хамство*, значення якого – ‘вияв демонстративної зневаги, неповаги мовленнєвого партнера, вираженої в словах, жестах, діях або в їхній відсутності’. Цей похідний ЛСВ значення слова *хам* можна дефініювати як ‘людина, яка образливо порушує комунікаційні права адресата, демонструє зневагу, зверхність відносно мовленнєвого партнера’, тоді як семи ‘грубість’, ‘нахабство’ зазнають деактуалізації й відходять на периферію, у чому й полягає додаткове прагматичне нарощення до етичного (етикетного) значення слова *хам* [9, с. 402], напр.: «*Він говорив лише з нею, не звертав уваги на інших гостей, зауваження старших ігнорував повністю, повадився, як хам*» (з усного мовлення). Отже, простежуємо складний механізм розширення семантичної структури лексеми *Хам*, поступове нарощування відповідних смислів, що перетворюються на значення літературної мови.

Як бачимо, у структурі наведеної лексеми відбувається не лише розширення семантики, а і яскраво виражена переінтеграція значення, коли етимологічно пря-

ме міфологічне поступається місцем соціально-класовому, етичному й соціально-психологічному (моральному).

Значною мірою зміна семантики біблеїзмів спричинена десакралізацією мовних одиниць, за якої вони в повсякденному спілкуванні людей поступово переходять із сакральної, релігійно-культової сфери у сферу побуту.

У деяких бібліїзмах розвиваються не лише нові значення, а й змінюється оцінка. На це вказує Т. Космеда, яка зауважує, що лексеми *диявол*, *сатана*, *чорт* і похідні від них, хоч і мають негативну семантику, однак «можуть називати і те, що викликає подив, захоплення, а в результаті цього, буває, й позитивну оцінку (порівн. *диявольська краса*, *диявольські здібності* тощо)» [5, с. 28]. Це можна простежити на прикладі ФО *золотий тілець*, який у мові має негативну конотацію, оскільки означає «багатство, збагачення як єдина мета життя» [4, с. 70]. Однак у сучасному Інтернет-дискурсі цей ситуативний бібліїзм часто набуває позитивної конотації під впливом того, що його часто використовують як назву «*Золотий тілець*» для ювелірних компаній, ювелірних магазинів, ресторанів тощо.

З явною іронічною, а то й саркастичною конотацією в мовленні вживається й бібліїзм *розумний як Соломон*, коли він уживається не з усталеним значенням «дуже розумний», а, навпаки, «дурний». Фактично в такому разі маємо вияв енантіосемії, яскравим прикладом якої також є цитатний бібліїзм *убогі духом*. У Святому Письмі *вбогий духом* – це та людина, яка щиро визнає і завжди переконана, що її розум, її мудрість, її сила перед Богом нічого не варті, що вона нічого свого не має, а має лише те, що їй дає Господь. У сучасних мовах, принаймні українській і російській, ФО *убогі духом* (рос. *нищие духом*) означає «люди з убогим розумом, позбавлені духовних інтересів».

Отже, у сучасній українській мові не лише виникає нове десакралізоване значення й ФО стає полісемічною, а й відбувається переінтеграція значень, за якої на місце прямого номінативного виходить одно з етимологічно похідних.

У структурі бібліїзмів і сьогодні є актуальними процеси семантичної й словотвірної деривації, що зумовлене активним уживанням біблійної лексики в українській мові. Уже розглядуваний нами біблійний антропонім *Хам* і досі слугує словотвірною базою для нових okazіоналізмів, як-от *монохам*, *хамократія*, *поетохам*, *охлохамство*, *хамізм* та ін., напр: *поетоха́м* ← *поётхам* + *о* + *é/e* – «ослівлення словосполучення поет-хам», напр.: «Скажіть мені, чому О. Корабльов охоче наслідує недоумка і **поетохама**, чому впинається отруйними зубами у святе ім'я, що йому зробив Тарас Шевченко, за що він його ненавидить?» (Літературна Україна, № 41, 2008, с. 8) [6, с. 73]; *хамократія* (назва твору А. Бортняк) та ін.

В українській мові останнього періоду спостерігається й уживання біблійного антропоніма *Хам* для номінування реальної особистості сучасності – президента-втікача В. Януковича, якого в кримінальних колах називали *Хамом*, порівн.: «*Мафіозо Хам ... став апофеозом ("апофігеєм") грабунку і знищення держави <...>*»; *хамізм* ← *Хам* «Слова, вирази Хама (кримінальне прізвисько В. Януковича), напр.: «**ХАМІЗМИ** від Зека».

Отже, в сучасній українській мові лексичні бібліїзми живуть повнокровним життям, включаючись у ті ж семантичні процеси, що й лексичні одиниці в цілому

(семантична й словотвірна деривація, символізація, депропріалізація власних назв, зміна конотації деяких слів й десакралізація, що спричиняється до енантіосемії тощо). Подібні процеси засвідчують динаміку лексики, її поступ, що зумовлено актуалізацією Біблії, відчутною біблійністю української мови.

Список літератури

1. Алефіренко, М. Ф. Теоретичні питання фразеології / М. Ф. Алефіренко. – Харків : Вища школа, 1987. – 136 с.
2. Беккер, Й. – М. Как слова становятся именами, а имена словами? / Й. – М. Беккер // *Słowo. Tekst. Czas: Frazeologia w idiolekcie i systemach języków słowiańskich* (W 200. rocznicę urodzin Tarasa Szewczenki). – Szczecin ; Greifswald, 2014. – Tom 2. – S. 401 – 410.
3. Бусел, В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови / В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. – 1728 с.
4. Коваль, А. П. Спочатку було Слово : Крилаті вислови біблійного походження в українській мові / А. П. Коваль. – Київ : Либідь, 2012. – 312 с.
5. Космеда, Т. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки / Т. Космеда. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 349, [1] с.
6. Нелюба, А. Лексико-словотвірні інновації (2008 – 2009) : Словник / А. Нелюба. – Харків : Харківське історико-філологічне товариство, 2010. – 115 с.
7. Решетняк, О. А. Парадигма біблійних символів з онімним компонентом в українській лінгвокультурі : дис. канд філол. наук / О. А. Решетняк. – Дніпропетровськ, 2015. – 203 с.
8. Скаб, М. Вплив Біблії на українську мову: обшир, аспекти та основні проблеми їх вивчення / М. Скаб // *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича* : зб. наук. праць. – Чернівці : Чернівецький нац. унів., 2016. – Вип. 772 : Романословянський дискурс. – С. 13 – 20.
9. Химик, В. *Библейский Хам и хам трамвайный* : семантико-прагматическая история / В. Химик // *Słowo. Tekst. Czas: Frazeologia w idiolekcie i systemach języków słowiańskich* (W 200. rocznicę urodzin Tarasa Szewczenki). – Szczecin ; Greifswald, 2014. – Tom 1. – S. 400 – 406.
10. Chlebda, W. Stereotyp jako jedność języka, myślenia i działania // *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne* / red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński. – Wrocław, 1998. – S. 16 – 27.

І. Р. Процик (Україна)

“ВИДАННЄ СВ. ПИСЬМА ДЛЯ НАС ДУЖЕ ПИЛЬНА РОБОТА... ДІЛО ПАТРІОТИЗМУ”. ПРАЦЯ ІВАНА ПУЛЮЯ НАД ПЕРШИМ ПОВНИМ ПЕРЕКЛАДОМ БІБЛІЇ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Видатний український фізик, електротехнік, винахідник, громадський діяч, першовідкривач катодних променів Іван Пулюй дуже серйозно причинився до вироблення конфесійного стилю української мови – упродовж усього життя він працював над тим, щоб удоступнити широкому загалу українців сакральні тексти рідною мовою, зокрема майже п'ятдесят років перекладав українською мовою Святе Письмо та вдосконалював перший повний текст цього перекладу. Проте й досі титанічна перекладацька праця великого українця в такій важливій для націона-